
ELŐÍTÉLETEK

IRÁNYOK ÉS TENDENCIÁK AZ ELŐÍTÉLETEK KUTATÁSÁBAN

AZ ELŐÍTÉLET PROBLÉMÁJA EGYIK NAGY, klasszikus témája a társadalomtudományoknak, ezen belül elsősorban a szociológiának és a szociálpszichológiának. A huszadik század harmincas éveiktől kezdve tömegével láttak napvilágot – hosszú ideig csaknem kizárólag a Egyesült Államokban – azok az empirikus vizsgálatok, amelyek a különféle etnikai és kulturális kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök felmérését célozták. Az előítélet kérdése a második világháború után, főként pedig a hatvanas-hetvenes években került az európai szociálpszichológusok figyelmének középpontjába.

Az előítéletek kialakulására, működés módjára és hatására vonatkozó elméleti és empirikus megközelítések szinte áttekinthetetlenül bonyolultak. Ebben a rövid és vázlatos áttekintésben csak a legfontosabb tendenciákat jelzem. Az előítéletek kutatásának mindenekelőtt két nagy, egymástól jól elkülöníthető szemléletmódját különböztethetjük meg. Az egyik, amelyet *normatívnak* vagy *értékelvűnek* nevezhetünk, az alábbi pozíciókkal jellemezhető.

– Bár természetesen vannak pozitív előítéletek (elfogultságok, egyéni idioszinkráziák) is, elsősorban a negatív, más személyekkel és csoportokkal szemben nyíltan vagy rejtetten ellenséges, masszív előítéletekkel érdemes és kell foglalkozunk, mivel ezek az attitűdök társadalmilag relevánsak, a társadalmi együttélés, a szolidaritás akadályait képezik, és végső soron szemben állnak a demokrácia eszményeivel és gyakorlatával.

– Az előítéletek nem magából az emberi természetből, az ember eredendő, belső pszichikus adottságaiból fakadnak. A kora gyermekkori és későbbi szocializáció, a családi és iskolai nevelés, a szűkebb és tágabb társas közeg, a média, a domináns kultúra az, ami átörökíti őket az egyik nemzedékről a másikra. Ezek a külső hatások formálják a személyiségen belül is az előítéleteség érzelmi-motivációs és megismerési-gondolkodási alapjait.

– Nincsenek „ártatlan” vagy „ártalmatlan” előítéletek. A szavak tettekké válnak, nem maradnak következmények nélkül, az előítéleteket kifejezésre juttató emberek szándékaitól függetlenül is. Az előítéletet valló személyek többsége azonban hajlamos arra, hogy – amennyiben a körülmények lehetővé teszik – verbálisan ki-

fejezésre jutó ellenséges attitűdjeiket mások elkerülésében, diszkriminációjában, sőt üldözésében, az „idegenekkel” szembeni erőszakos cselekedetekben, terrorban érvényesítsék. Gordon W. Allportnak Az *előítélet* című, eredetileg 1954-ben megjelent művében (*Allport 1977*) híressé vált „fokozatossági” modellje szerint az előítéletesség öt egymásra épülő fokozata különböztethető meg: 1) szóbeli előítéletesség; 2) elkerülés; 3) hátrányos megkülönböztetés, elkülönítés, kirekesztés, 4) fizikai agresszió; 5) üldözés és kiirtás.

Az előítéletek, ha nem is teljesen kiküszöbölhetők a társadalom életéből (vannak kőkeményen rögzült, makacsul újratermelő előítéletek), hosszabb távon mérsékelhetők – oktatás, nevelés, felvilágosítás, ha pedig szükséges, akár jogi eszközök, törvényi szankciók révén. Az egymás iránt ellenséges érzületeket tápláló csoportok közötti kontaktus és együttműködés mérséklő hatással lehet az előítéletekre.

A leíró megközelítések ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy

– az előítélet nem értéktartalmú kifejezés, elvileg, pszichikus mechanizmusaitak tekintve nincs különbség „pozitív” és „negatív” előítélet között. Tárgyak vagy emberek bármilyen csoportjai előítélet tárgyát képezhetik, a spenót vagy a disznóhús éppúgy, mint a drogfogyasztók, a gazdagok, a fogyatékosok, a művészek, a sikeresek, a sikertelenek, a katolikusok, a romák, a franciák, a japánok, vagy akár egy kitalált etnikum, a „pirézek”.¹

– Az előzetes ítéletalkotás az ember psziché működésének sajátosságaiból következik (ami természetesen nem jelenti azt, hogy a társadalmi körülményeknek és befolyásoknak ne lennének lényeges szerepük az előítéletek kialakulásában és konkrét megjelenési módjaikban).

– Bár az attitűdök sok esetben valóban cselekvéshez vezethetnek, ez a kapcsolat sokkal bonyolultabb, az előítéleteknek önmagukban csekély a prediktív értéke; a cselekvést egészen más törvényszerűségek irányítják.

– Az előítéletek nem küszöbölhetők ki a társadalom életéből. Bár mérséklésükre, hatásuk csökkentésére természetesen törekedni kell, ez nem elsősorban a kutatók, hanem a politikusok, nevelők, média-szakemberek feladata.

A normatív vagy értékeltető és a leíró elméletek megkülönböztetése természetesen nem abszolút, inkább csak ideáltípusokról van szó. Gyakran csupán hangsúlybeli különbségek választják el az egyes megközelítéseket. Mégis, azt mondhatjuk, hogy a huszadik század közepén született, klasszikus elméleteket erőteljes normativitás jellemezte, míg az újabbakban inkább a deskriptív szempont dominál. Ilyen klasszikus elmélet *Adornónak és munkatársainak* a tekintélyelvű személyiségről alkotott teóriája (1950), illetve és Gordon W. Allport sokoldalú elemzése az előítéletről (*Allport 1977*). Mindkettő határozottan értékeltető, és szorosan kapcsolódik azokhoz a történelmi eseményekhez és társadalmi átalakulásokhoz, amelyek a huszadik század derekán zajlottak le. Adornóék – az európai fasiszmus és nácizmus pusztításai, a holokauszt tapasztalatai alapján – az amerikai demokráciát is fenyegető, potenciálisan fasiszta személyiség típus lényegi tulajdonságait tárták fel,

¹ Lásd Dencső Blanka és Sik Endre tanulmányát a jelen számban.

míg Allport az amerikai bigott konzervativizmus, a McCarthy szenátor nevéhez fűződő kommunistaellenes hisztéria és a szélsőjobb oldali propaganda légkörében adott elméleti és empirikus alátámasztást a polgárjogi küzdelmeknek és a liberális demokrácia híveinek.

Mindkét elmélet középpontjában a projekció vagy *bűnbakképzés* közismert mechanizmusa áll. Míg azonban Adornóék a bűnbakképzés pszichodinamikai, *motivációs* hátterét hangsúlyozzák, Allport soktényezős modelljében kiemelkedő szerep jut a megismerési folyamatoknak, így a percepciónak és a gondolkodásnak. „Az előítélet – írja – csak visszatükrözi a személy általános gondolkodásmódját a világról, amelyben él” (*Allport 1977:263*).

Mind az Adorno-féle motivációs, mind pedig az Allport-féle kognitív hangsúlyú előítélet-elmélet *kontextualista*, amennyiben az előítéletességet nem eredendő pszichés adottságnak tekinti, hanem valamilyen módon interperszonális és csoportközi gyökereit, beágyazottságát tartja szem előtt. A tekintélyelvű személyiség elmélete – fő forrása, a freudi személyiségelmélet intrapszichikus determinizmusától eltérően – a társadalmi tényezők meghatározó szerepét hangsúlyozza, feltételezve, hogy ezek a tényezők már a *kora gyermekkorban* beépülnek a személyiségbe, főként a családban által közvetített társadalmi tekintélyelvűség represszív hatásai révén, mintegy predispozíciókat képeznek a későbbi bűnbakkereséshez. Allport ezzel szemben az interperszonális és csoportközi viszonyok, a *társadalmi dinamika* folyamatosan érvényesülő hatását emeli ki; éppen az eme viszonyok észlelése és a közöttük való eligazodási törekvések során kialakuló sztereotípiákkal magyarázza a bűnbakkereső előítéletesség létrejöttét.

A klasszikus elméleteket tehát elsősorban a normatív megközelítés és a kontextualitás (a társas, társadalmi és kulturális determinánsok szerepének hangsúlyozása) jellemezte. A normatív, értékszempontú szemléletet azonban a szociálpszichológia fő áramában egyre inkább a leíró, magukat értékmentesnek valló elméletek váltották fel. Adornóék tekintélyelvűség-koncepciója – éppen normatív kijelentései és pszichoanalitikus gyökerei miatt – heves viták kereszttüzébe került;² e viták nyomán, pedig az eredeti elmélet a „gondolkodási stílusok” kognitív tanává, a nyílt és a zárt (dogmatikus) gondolkodás megkülönböztetésévé szelődött (*Rokeach & Restle 1980*). A kognitív stílusok elmélete a maga eredeti formájában az intrapszichikus gyökerekre és folyamatokra tette a hangsúlyt, és egyik forrásává vált azoknak az elméleteknek, amelyek az előítéletes attitűdöket a személyen belüli kognitív információfeldolgozási folyamatokkal (észlelés, ítéletalkotás, döntés, emlékezés), valamint a kognitív egyensúlyra és konzisztenciára való törekvés szükségletével magyarázták.³

A kognitív megközelítések ugyanakkor újabb kontextualista dimenziót kaptak a hatvanas évektől kezdve a csoportközi viszonyokat feltérképező szociálpszichológiai elméletekben, így a csoportközi versengésre és együttműködésre, a csoportköz-

² Lásd erről részletesebben: *Erős, 2001; Fábián 1999*. A tekintélyelvűségről mint a pszichológiai tényezőket közvetítő változóról lásd *Fábián és Erős, 1999*.

³ Lásd részletesebben: *Aronson, 2002; Csepeli, 1997*.

zi konfliktusokra és a társas összehasonlításra vonatkozó kutatásokban, amelyek nagymértékben hozzájárultak az előítéletek kialakulásának és működés módjának megértéséhez (*Deutsch 1998; Sherif 1998, Tajfel 1998*). E tekintetben kiemelkedő jelentőségre tettek szert a brit szociálpszichológiai iskolának, elsősorban Henri Tajfelnek és munkatársainak a hatvanas és hetvenes években végzett kutatásai. Tajfel az előítélet gyökereit a szociális kategorizáció jelenségére vezeti vissza, amely szerint „ha valamilyen csoportosítás folyamatos dimenzióban történik, akkor hajlamosak vagyunk az egymástól élesen elkülönülő csoportokba tartozó elemek közötti különbségeket az adott dimenzióban eltúlozni, s ha az elemek csoporton belüli különbségeiről van szó, akkor minimálisra csökkenteni ezeket a különbségeket” (*Tajfel 1980:48*). A kategorizáció mindig megjelenik, ha csoportok kerülnek egymással interakcióba; még akkor is, ha a csoportok közötti különbségek esetlegesek vagy lényegtelenek („minimális csoport-paradigma”). Tajfel a kategorizációt elemi jelenségnek tartja, ugyanakkor az emberi megismerés autonómiáját, alapvetően társas jellegét hangsúlyozva elveti mindazokat a redukcionista (ösztönelvű, biológiai, evolúciós) megközelítéseket, amelyek az ember természetéből, állati múltjából származó indítékokból magyarázza a csoportközi ellenségesség és előítélet keletkezését. A szociális kategorizáció elmélete a csoportközi viszonyok kutatásának legfontosabb paradigmájává vált. A – zömében laboratóriumi kísérleteken alapuló – kutatások leíró jellegűek, de Tajfelnél és számos követőjénél igen erőteljesen normatív, társadalomkritikai hangsúllyal. Különösen figyelemreméltóak ebből a szempontból azok az elemzések, amelyek az előítéletek *önigazoló* jellegét, az én védelmét, identitás-megerősítő funkcióját és az erre épülő, cáfolhatatlannak tűnő társadalmi mítoszokat mutatják be (*Tajfel 1980*).

Míg az európai szociálpszichológiában az előítélet-kutatás tekintetében is meghatározóvá vált a szociális kategorizáció és – ehhez kapcsolódóan – a szociális identitás (*Turner 1998*) kontextualista felfogása, az Egyesült Államokban továbbra is domináns maradt az elsősorban a személyen belüli kognitív folyamatok, így az automatikus kategorizáció és a sztereotip információfeldolgozás jelenségének vizsgálata.⁴ A kognitív megközelítésekkel párhuzamosan, azokat kiegészítve és részben helyettesítve, újra megjelentek a motivációs elméletek, így például a társas motívumok tanulmányozása, vagy a „szociális dominancia” elmélete, amely szerint az embereket velük születetten eltérő szociálisdominancia-orientációval, „uralmi igényekkel”, rendelkeznek, ezekből a különbségekből vezethető le a társadalmi egyenlőtlenség, az elnyomás, az előítélet és a diszkrimináció (*Sidanius 2003*). Az evolúciós pszichológia mai divatja nevében feléledtek azok a – Tajfel által oly élesen elutasított – magyarázatok, amelyek szerint a specifikus csoportokkal szembeni specifikus előítéletek az emberiség a prehistorikus korszakban észlelt veszélyek, fenyegetések és a tőlük való félelmek továbbéléséből származnak. Mindezt tovább színezik azok a próbálkozások, amelyek az előítéletek keletkezésének idegrendszeri, neurofiziológiai alapjait kutatják (*Schaller, Park & Faulkner 2003*). Az ilyen és ha-

⁴ Lásd erről részletesebben *Hunyady – Lan Anh (szerk.), 2001; Fiske, 2003*.

sonló redukcionista törekvésekkel polemizál újabban a „rendszerigazolás elmélete” (*Jost 2003*), amely a sztereotípiák és előítéletek kutatását a kontextualista pólushoz közelítve társadalomkritikai hangsúlyt kap, amennyiben a sztereotipizálást olyan „hamis tudati” jelenségnek tartja, amely az adott társadalmi berendezkedés rejtett, észrevétlen legitimálásának eszközéül szolgál.

1. táblázat: Az előítélet-elméletek vázlatos áttekintése

	NORMATÍV	LEÍRÓ
KONTEXTUALISTA		
motivációs	A tekintélyelvűség elmélete (<i>Adorno</i>)	
kognitív	<i>Allport</i>	Csoportközi viszonyok, szociális kategorizáció (<i>Sherif, Festinger, Tajfel</i>)
INTRAPSZICHIKUS		
motivációs		Szociális dominancia (<i>Sidanius</i>), evolúciós elmé- letek, idegrendszeri feldolgozás
kognitív	Rendszerigazolás elmélete	Nyílt és zárt gondolkodás (<i>Rokeach</i>), kognitív in- formációfeldolgozás

Magyarországon – korábbi, úttörőnek számító kezdeményezések után – csak a rendszerváltás után indultak be azok a nagyobb szabású kérdőíves felmérések és más vizsgálódások, amelyek a magyar társadalomban uralkodó hagyományos és újabb keletű előítéletekről adnak képet.⁵ Az utóbbi években számos kutatási eredmény és elméleti reflexió született az előítéletek – Csepeli György találó kifejezésével „a megismerés szögesdrótjai” (*Csepeli 1986*) – témakörében. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a témakör kimerült volna; éppen ellenkezőleg, az eddig napvilágot látott vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy az etnikai és kulturális előítéletek, megbélyegző sztereotípiák, a kisebbségek és a testükben megjelölt személyekkel és csoportokkal szembeni kirekesztő attitűdök és magatartásminták, a rasszizmus különféle megnyilvánulásai továbbra is szívósan jelen vannak a közgondolkodásban, szorosan összefonódva az intézményes diszkrimináció nyílt és rejtettebb formáival. Az *Educatio* jelen száma ugyancsak az előítéletek problémájával foglalkozik, abból kiindulva, hogy az előítéletek kialakulásának, hatásának és újratermelődésének – egyszersmind leküzdésének – egyik legfontosabb közege az iskola és a legtágabb értelemben vett nevelés. A szám összeállításánál arra törekedtünk, hogy minél szélesebb képet adjunk az előítéletesség megnyilvánulási terepeiről, „célcsoportjairól” – így az antiszemitizmus és a cigányellenesség hagyományos, „jól bevált”, ideológiailag kidolgozottabb előítélet-rendszereitől az idegenellenességig, a nemi sztereotípiáig és a homofóbiáig.⁶ A tanulmányok – melyeknek többsége újabb kutatási eredményeken és elméleti megfontolásokon alapul – jól tükrözik azt a módszertani és elméleti sokszínűséget, és amely napjaink előítélet-kutatásait jellemzik, nemzetközi szinten is.

⁵ Lásd erről részletesebben: *Erős, 2005*.

⁶ Lásd e számban Kovács András, Kovács Mónika, Takács Judit, Murányi István és Szabó Ildikó, valamint Dencső Blanka és Sik Endre tanulmányát.

– Újabb és újabb csoportok – „előítélet-tárgyak” – kerültek a vizsgálódások fókuszába: az etnikai-kulturális-, származási-, bőrszín-szempontból megkülönböztethető csoportokkal szembeni előítéletek mellett megjelentek és egyre nagyobb szerepet kaptak a kutatásokban a nőkkel, az eltérő szexuális szokásokkal, rendelkezőkkel, a testileg és/vagy lelkileg stigmatizált személyekkel, a hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetben lévőkkel szemben táplált negatív érzületek (lásd *Takács Judit* tanulmányát e kötetben, valamint *Kende 2002*).

– Az utóbbi években egyre inkább felmerült az az igény, hogy megismerjük a „másik oldalt” is: az előítéletekkel sújtott, súlyosan diszkriminált, állandó sztereotípiafenyegetésben élő emberek miként élik meg saját helyzetüket, milyen társadalmi tapasztalatokkal rendelkeznek. Napjainkban számos kutatás foglalkozik a kisebbségi, alárendelt helyzetben lévő egyének és csoportok identitás-problémáival (a „fenyegetett identitással”), illetve azzal, hogy milyen stratégiákat alakítanak ki helyzetük elfogadása vagy éppen megváltoztatása céljából. (Lásd e kötetben *Neményi Mária* tanulmányát, valamint *Breakwell 1983, 1986*.)

– Új értelmet kapott a „rasszizmus” kifejezés. Míg a hagyományos rasszizmus vélt vagy valódi biológiai, genetikai, antropológiai különbségekre alapozva sorolta az embereket „magasabb rendű” vagy „alacsonyabb rendű” csoportokra, napjaink rasszizmusa olyan általánosított idegengyűlölet, amely elsősorban a migránsok, bevándorlók, menekültek ellen irányul, függetlenül azok származásától vagy bőrszínétől is. Napjaink multikulturális társadalmaiban megjelent a társadalmi problémák „racializálása”, a munkaerőpiacról, az oktatásból, az egészségügyi és szociális ellátásból kiszorult vagy egyéb súlyos hátrányokat szenvedő emberek „fajként” való kezelése (*Kleipening & Hagendoorn 1993; Rattansi & Westwood 1994*).

– A nemzetközi szociálpszichológiai szakirodalomban manapság sokat foglalkoznak a „puhább”, „rejtettebb” előítéletekkel, amelyek az utóbbi években egyre inkább felváltottak a durva, verbálisan is kifejezésre jutó ellenséges attitűdöket. Ezeket sokkal nehezebb tetten érni, mivel a hagyományos kérdőívek és egyéb attitűd-vizsgáló eljárások nem tudják őket kimutatni. A „rejtett előítéletek” – alkalmazkodva a tolerancia általános normájához – sokszor nem annyira az ideológia, mint inkább a cselekvés (például elkerülő reakciók) szintjén mutatkoznak meg (*Banaji 2003; Brown 1998*).

– Egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az a törekvés, hogy az előítéletek és sztereotípiák vizsgálatát összekapcsoljuk a mindennapi életformák és szociális reprezentációk, kulturális kontextusok feltárásával, valamint a diszkriminációt megerősítő és megerősítő politikai intézményrendszer működésének tanulmányozásával. (A szociálpszichológiai és a szociológiai nézőpont eme összekapcsolását lásd Murányi István és Szabó Ildikó, valamint Eröss Gábor és Gárdos Judit tanulmányában).

Jelen számunk tanulmányai számos olyan kérdést vetnek fel, amely további empirikus kutatásokat és elméleti vizsgálódásokat tesz szükségessé. A szintézisnek talán még nem érkezett el az ideje, de a kutatások tanulságainak levonása egyre sürgetőbb lehet olyan körülmények között, amikor a társadalmi konfliktusok és csoportközi feszültségek kiéleződésének vagyunk tanúi.

IRODALOM

- ADORNO, FRENKEL-BRUNSWIK, LEVINSON & SANFORD (1950) *The Authoritarian Personality*. New York, Harper and Row.
- ALLPORT, GORDON W. (1957) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat.
- ELLIOT ARONSON (2002) *A társas lény*. Budapest, KJK-Kerszöv.
- MAHZARIN BANAJI (2003) *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Osiris.
- BREAKWELL, GLYNIS M. (1986) *Coping with threatened identities*. London, Methuen.
- BREAKWELL, GLYNIS M. (ed.) (1983) *Threatened identities*. London, Wiley.
- BROWN, RUPERT (1998) Régi és új előítéletek. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest, WJLKF – Új Mandátum, pp. 211–236.
- CSEPELI GYÖRGY (1986) A megismerés szögesdrótjai: Az előítélet. In: *A hétköznapi élet anatómiája*. Budapest, Kossuth, pp. 75–81.
- CSEPELI GYÖRGY (1997) *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- DEUTSCH, MORTON (1997) Az együttműködés és versengés hatása a csoportfolyamatokra. In: LENGYEL ZSUZSANNA (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, pp. 329–347.
- ERŐS FERENC (2001) *Analitikus szociálpszichológia*. Budapest, Új Mandátum.
- ERŐS FERENC (2005) Az előítélet-kutatás dilemmái. In: SZALAI JÚLIA & NEMÉNYI MÁRIA (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége – A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új Mandátum, pp. 353–374.
- ERŐS FERENC & FÁBIÁN ZOLTÁN (1999) Az etnikai előítéletek kialakulásáról: tekintélyelvűség és szociális környezet. *Educatio*, No. 2, pp. 233–247.
- FÁBIÁN ZOLTÁN (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum.
- FISKE, SUSAN T. (2003) Sztereotípa, előítélet és diszkrimináció két évszázad fordulóján: evolúció, kultúra, gondolkodás és agy. In: VÁRINÉ SZILÁGYI I. (szerk.): *Értékek az életben és a retorikában*. Budapest, Akadémiai, pp. 341–367.
- FISKE, SUSAN T. (2006) *Társas alapmotívumok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HUNYADY GYÖRGY & NGUYEN LUU LAN ANH (szerk.) (2001) *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- JOST, JOHN T. (2003) *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest, Osiris.
- KENDE ANNA (2002) „Sikertelen” testek, testükkel megjelölt csoportok. In: CSABAI MÁRTA ÉS ERŐS FERENC (szerk.): *Test-beszédek. Köznap és hétköznapi diskurzusok a testről*. Budapest, Új Mandátum, pp. 150–186.
- KLEIPENING G. & HAGENDOORN, L. (1993) Forms of racism and the cumulative dimension of ethnic attitudes. *Social Psychology Quarterly*, 56, pp. 21–36.
- ROKEACH, MILTON (1960) *The Open and Closed Mind*, New York, Basic Books.
- ROKEACH, M. & RESTLE, F. (1980) A nyílt és a zárt gondolkodási rendszerek közötti alapvető különbségtévesztés. In: CSEPELI GYÖRGY (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 295–316.
- RATTANSI, ALI & SALLIE WESTWOOD (eds) (1994) *Racism, Modernity, and Identity on the Western Front*. Cambridge, Polity Press.
- M. SCHALLER, J. H. PARK & JASON FAULKNER (2003) Prehistoric dangers and contemporary prejudices. *European Review of Social Psychology*, No. 14, pp. 105–137.
- SHERIF, MUZAFER (1998) A főlerendelt célok szerepe a csoportközi viszonyok enyhítésében.: In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*, i. m., pp. 121–132
- SIDANIUS, J. & PRATTO, F. (2005) *A társadalmi dominancia: A társadalmi hierarchia és elnyomás csoportközi elmélete*. Budapest, Osiris.
- TAJFEL, HENRI (1998) Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*, i. m., pp. 132–141.
- TAJFEL, HENRI (1980) Az előítélet gyökerei: néhány megismeréssel kapcsolatos tényező. In: CSEPELI GYÖRGY (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. pp. 40–69.
- JOHN C. TURNER (1998) A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*, i. m., pp. 330–359.